

ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОСТОЛІГАРХІЧНОГО ТРАНЗИТУ

Анотація. Розглядаються питання сутності та основних напрямків постолігархічного транзиту в межах економічної трансформації України. Особлива увага приділяється з'ясуванню політико-економічних факторів олігархічного капіталізму в Україні та формулюванню пропозицій щодо розбудови інститутів вільноринкового капіталізму в післяреволюційний період.

Ключові слова: посткомуністичний транзит, посткомуністичні економічні трансформації, політико-економічна інституційна модель, постолігархічний транзит, розмах реформ, темп реформ.

T. Rutar

PROBLEMS OF ECONOMIC TRANSFORMATION OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF POST-OLIGARCHIC TRANSIT

Abstract. The questions of the essence and main directions of post-oligarchic transit within the economic transformation of Ukraine are considered. Special attention is paid to the finding out of political and economic factors of oligarchic capitalism in Ukraine and developing of proposals for the formation of institutions of free-market capitalism in the post-revolutionary period.

Keywords: post-communist transit, post-communist economic transformation, political and economic institutional model, post-oligarchic transit, scope of reforms, pace of reforms.

1. Вступ

Політико-економічна інституційна модель, яка сформувалася в багатьох пострадянських країнах, у тому числі і в Україні, зазнала глибокої кризи протягом останніх років. Причини цієї кризи приховуються у високих цінах на імпортований газ і різкому спаді попиту на сировинні товари на світових ринках (в першу чергу металопродукти). В такій ситуації у категоричній формі постало питання про радикальну трансформацію всієї інституційної системи шляхом прискореної євроінтеграції або її консервацію на довготривалу перспективу в межах євразійської інтеграції. Вибір главою держави і його політичною силою євразійської перспективи спричинив протест українського народу, який отримав назву “Євромайдан”, що згодом переріс у революцію. Перемога антиолігархічної революції повернула Україні перспективу стати на шлях європейського розвитку. У зв'язку з тим сьогодні існує глибока суспільна потреба у наукових публікаціях, в яких би обґрунтовувалися й окреслювалися шляхи постолігархічного транзиту. Йдеться про те, якою повинна бути поточна антикризова економічна політика зокрема і стратегія інституційних змін загалом.

2. Огляд літературних джерел

Проаналізована література здебільшого присвячена питанням, що стосуються з'ясування політико-правових, економічних факторів посткомуністичної трансформації, а також суті та основних атрибутів олігархічного капіталізму [1; 3; 6; 11; 16]. Однак ця проблема і надалі потребує ряд уточнень,

доповнень і узагальнень, особливо в частині вирішення теоретичних проблем трансформації в умовах постолігархічного транзиту.

Метою дослідження є аналіз основних атрибутів олігархічного капіталізму й окреслення стратегічних пріоритетів трансформації в умовах постолігархічного транзиту.

3. Основні фактори становлення олігархічного капіталізму та його атрибути

Для реалізації мети дослідження необхідно з'ясувати такі поняття, як “посткомуністичний транзит” і “постолігархічний транзит”. Поняття “посткомуністичний транзит” розкриває сутність та основні напрямки переходу від комуністичної інституційної системи до системи вільноринкового капіталізму. Цей перехід передбачає низку реформ (політичних, економічних, правових, у сфері культури), сукупність яких називають посткомуністичними трансформаціями. Посткомуністичний транзит, на думку Л. Бальцеровича, включає дві групи реформ: макроекономічної стабілізації (або фінансової стабілізації) й інституційної розбудови [3]. Якщо перша група реформ повинна забезпечити демонтаж інститутів старої системи і тим самим створити передумови для переходу, то друга – побудову економічних інститутів вільного ринку.

Крім поняття “посткомуністичний транзит”, необхідно також використовувати “постолігархічний транзит”. На користь вживання такого поняття можна висунути наступні аргументи. По-перше, ряд посткомуністичних країн внаслідок відкладених або припинених реформ не вийшли на вищий

цивілізаційний рівень, а опинилися в сірій зоні олігархічного капіталізму, який за багатьма параметрами поступається колишній комуністичній системі. По-друге, перехід від олігархічного капіталізму до вільноринкового може бути ще складнішим і тривалішим, ніж посткомуністичний. По-третє, існують відмінності між двома транзитами у темпах, напрямках і фазах проведення реформ. По-четверте, якщо початок посткомуністичного транзиту починається з розпадом СРСР і утворенням суверенних держав або ліквідації монополії правлячих комуністичних партій, то початок посткомуністичного транзиту важко визначити хронологічно. На мій погляд, початком постолігархічного транзиту можна вважати ліквідацію монополії президентської влади внаслідок конституційних змін. Таку монополію можна ліквідувати лише за умови глибокої економічної кризи, внаслідок якої пануюча політична сила втрачає легітимність і має обмежені фінансові ресурси для виконання соціальних зобов'язань, або революції, спричиненої цією кризою. Водночас варто принагідно зауважити, що не завжди революція сприяє демократичному транзиту – в деяких випадках вона може призвести до утвердження ще більш жорсткого авторитаризму. По-п'яте, якщо для початку посткомуністичної трансформації пріоритетним було проведення радикальних економічних реформ, то для постолігархічної трансформації – створення інститутів консолідованої політичної демократії, верховенства права та вільного ринку. По-шосте, політична опозиція до авторитарно-олігархічної влади є більш рентоорієнтованою, ніж політична опозиція до комуністичного режиму, і тому має велику спокусу в

післяреволюційний період використати стару інституційну базу для власного збагачення. По-сьоме, соціально-політичні групи, які підтримують олігархічну систему, є значно сильніші за своїми фінансовими та медійними ресурсами, гнучкістю маніпулювання свідомістю, ніж аналогічні групи у посткомуністичний період. Однак перевагою у швидкому забезпеченні постолігархічної трансформації є наявність значно сильнішого громадянського суспільства, представники якого сформувалися в умовах розвитку частково вільного підприємництва, співпраці із західним світом, а також набули величезного досвіду політичної боротьби під час революційних подій (особливо під час розгортання силового сценарію).

Для того, щоб окреслити реформаторські пріоритети в межах постолігархічного транзиту, необхідно узагальнити систему факторів, які призвели до формування олігархічного капіталізму. В цьому контексті важливо також охарактеризувати основні інституційні параметри даної політико-економічної системи.

Для реалізації завдань, сформульованих у статті, зупинимося на факторах, які визначають траєкторію інституційних змін. До них можна віднести початкові умови, радикальні економічні реформи, розбудову політико-правових та економічних інститутів і євроатлантичну перспективу. Під початковими умовами розуміють такі умови, що існували до зміни політичного режиму. До них, як правило, відносять попередню якість формальних та неформальних інститутів, а також культурно-цивілізаційну якість політичних еліт, впливових соціальних груп та мобілізацію мас.

Таблиця 1

Хронологія подій: посткомуністичні країни

Країна	Тривалість комуністичного режиму	Зміна режиму	Початок перетворень	Початок стабілізації (місяці)	Рішення щодо інтеграції в Європу
Чехія	42	Грудень 1989	1991	Січень 1991 (1)	Березень 1992
Естонія	51	Серпень 1991	1992	Червень 1992 (10)	Червень 1995
Словенія	46	Червень 1991	1992	Лютий 1992 (8)	Червень 1996
Польща	41	Червень 1989	1990	Січень 1990 (7)	Березень 1992
Румунія	42	Травень 1990	1991	Січень 1993 (32)	Лютий 1995
Болгарія	43	Червень 1990	1991	Лютий 1991 (7)	Січень 1995
Хорватія	46	Червень 1991	1992	Грудень 1992 (18)	Червень 2004
Росія	74	Грудень 1991	1992	Січень 1992 (2)	-
Україна	72	Серпень 1991	1992	Листопад 1994 (38)	-
Молдова	51	Серпень 1991	1992	Вересень 1993 (24)	-
Киризія	71	Серпень 1991	1992	Квітень 1993 (20)	-
Білорусь	72	Липень 1991	1992	Листопад 1994 (40)	-
Узбекистан	71	Вересень 1991	1992	Листопад 1994 (38)	-
Туркменістан	71	Жовтень 1991	1992	1999? (90+)	-
Казахстан	71	Грудень 1991	1992	Січень 1994 (38)	-
Грузія	70	Квітень 1991	1992	Вересень 1994 (38)	-

Джерело: [6, с. 200-201]

Розмах та темп реформ на початку трансформаційного періоду

Країна	Розмах-94 індикатори Світового банку	Розмах-97 індикатори ЄБРР	Темп
Чехія	3,61	3,52	0,95
Естонія	2,93	3,48	1,90
Словенія	4,16	3,18	1,74
Польща	4,14	3,48	1,54
Румунія	2,29	2,70	0,58
Болгарія	2,90	2,78	0,94
Росія	1,92	3,00	1,26
Україна	0,80	2,41	0,54
Молдова	1,62	2,56	1,07
Киргизія	1,81	2,74	1,05
Білорусь	1,07	1,67	0,41
Узбекистан	1,11	2,19	0,68
Туркменістан	0,63	1,30	0,41
Казахстан	1,31	2,63	0,92

Джерело: [6, С. 153]

Радикальні економічні реформи охоплюють фінансову стабілізацію, яка поєднує рестрикційну монетарну та фіскальну політику і всеохоплюючу лібералізацію (цінову, зовнішньоекономічної діяльності, валютну). Що стосується пріоритетності інституційної основи для забезпечення радикальних економічних реформ, то в першу чергу йдеться про політико-правову інституційну модель, закріплену в конституції, а також незалежність центрального банку для забезпечення монетарної політики і стабільного валютного курсу. Повільні, часткові, незбалансовані реформи на початку трансформаційного періоду створюють фундамент для формування олігархічного ладу. Щоб зрозуміти причини формування олігархічного капіталізму в Україні, достатньо проаналізувати таблиці, які, з одного боку, розкривають хронологію здійснення реформ, з іншого, – їх розмах і темп. У такому ракурсі досить чітко можна виявити кореляцію між початковими умовами, швидкістю й обсягом реформ.

З цієї таблиці випливає, що Україна мала значно несприятливішу інституційну основу, ніж інші посткомуністичні країни, оскільки вона зазнала більш тривалого і глибшого тоталітарного впливу, що позначилося на деформації економічної структури і низькій якості політико-управлінської еліти. Крім цього, Україна також відставала і у зміні політичного режиму на початку перетворень, у проведенні стабілізаційних заходів, що не могло негативно не позначитися на розмаху і темпі радикальних економічних реформ. Безумовно, що швидкий старт у стабілізаційних заходах не можна вважати вирішальним фактором успішної економічної трансформації, якщо не враховувати сукупність інших факторів. Велике значення в успішному трансформаційному процесі мала євроінтеграційна перспектива, яка служила своєрідним маяком для визначення вектора та напрямків економічного розвитку. Країни, еліти яких прийняли рішення про євроінтеграцію на ранніх етапах трансформації, сьогодні мають вільноринкову економіку та розвинену політичну демократію і навпаки – країни, які цього не

зробили, стали на шлях олігархічного капіталізму або просоціалістичного авторитаризму.

Виходячи з даної таблиці, можна розкрити кореляцію між темпом (швидкістю) і розмахом (узгальненим показником реформаторських заходів). Ці поняття використовує Л. Норгаард [11, с. 153]. Важливість такого підходу полягає у тому, що він розрізняє розмах 1994 (вимірюється за індикаторами Світового банку), а це дає можливість визначити ефективність реформ на початку трансформаційного періоду, і розмах 1997 (вимірюється за індикаторами ЄБРР), що дозволяє розкрити кореляцію між результативністю економічних реформ та інституційним розвитком.

У цьому аспекті лідером є Естонія, яка зробила великий стрибок у сумарному показнику проведення реформ у 1997 р. порівняно з 1994 р. Це означає, що радикальні економічні реформи дуже синхронно супроводжувалися розбудовою політико-правових та ринкових інститутів. Чехія, Польща і Словенія, які були лідерами на початку проведення реформ, дещо відстали від темпів інших країн. Україна за розмахом реформ відставала майже від всіх посткомуністичних країн на початку трансформаційного періоду, але за рахунок стабілізаційних заходів, здійснених за президентства Л. Кучми, значно поліпшила свої реформаторські результати.

Таким чином, запізнілі й повільні економічні реформи та політико-правові й економічні інституційні зміни створили джерела для трансформації адміністративно-командної економіки в олігархічну. Тут важливо звернути увагу саме на ті джерела формування олігархату, які стали можливими внаслідок вищезазначених реформ. До них можна віднести: прямі бюджетні дотації державним підприємствам і отримання прибутків, пов'язаних із ними приватними фірмами; отримання державних кредитів під низькі проценти в умовах гіперінфляції; закупівлю енергоносіїв та інших природних ресурсів за низькими державними цінами з наступним їх продажем за високими ринковими цінами; “інсай-

дерську приватизацію” – приватизацію великих державних підприємств.

Отже, першим джерелом формування олігархії була обмежена лібералізація та фінансова стабілізація, які призвели до глибокої деформації цін, що покладалося в основу вищезазначених корупційних схем.

Другим джерелом формування олігархії була інсайдерська велика приватизація, в результаті якої привілейовані кола, які збагатилися ще раніше, отримали майже за безцінь державні й муніципальні активи. Під інсайдерською приватизацією розуміють таку форму приватизації, через яку активи державних підприємств передаються у власність їхніх трудових колективів. При цьому доступ до інформації про реальний стан та ціну активів має керівництво такими державними підприємствами. В даному випадку приватизаційне законодавство спеціально формується відповідними лобістами, які є представниками директорату промислових підприємств (в Україні – парламентська група “239”). Інсайдерські механізми приватизації, що мали масштабне поширення у багатьох посткомуністичних країнах (особливо в Росії і Україні), знайшли глибоке висвітлення у працях багатьох іноземних авторів [15; 17]. Такий спосіб приватизації призвів до олігархізації економіки, оскільки власники компаній заволоділи підприємствами всього виробничого циклу (сталеливарними підприємствами, шахтами, експортними портами).

В контексті приватизації важливо враховувати вплив способу приватизації на подальшу продуктивність приватизованих підприємств [6, с. 52]. Найвищу продуктивність мають новостворені фірми. За ними розташовуються малі й середні підприємства, далі – великі підприємства, а найгіршими показниками продуктивності характеризуються державні підприємства.

Методологічною основою для визначення основних атрибутів олігархічного капіталізму послужили такі теоретичні положення: О. Гаврилішина про розуміння олігархату як концентрації власності та фінансових активів у руках політико-бізнесових еліт (“економічної олігархії”)

[6, с. 319-320]; О. Фісуна про олігархічний неопатрімоніалізм як захоплення і розподіл держави регіональними, рентоорієнтованими групами через клієнтурно-патронажну мережу [14, с. 172]; Д. Норта про тип соціального порядку обмеженого доступу, який ґрунтується на певній формі природної держави (крихкої, базової і зрілої) [12]; В. Ланового про особливості та організаційну структуру олігархічних операцій в Україні [10].

Таким чином олігархічний капіталізм виник у тих країнах, що проводили повільні часткові економічні реформи та розбудову політико-правових та економічних інститутів. Як політико-економічна система олігархічний капіталізм передбачає концентрацію капіталу в руках владо-управлінської верхівки (політичної, адміністративної, правоохоронної та судової). Цей капітал нагромаджений не шляхом підприємницької діяльності в межах глобальної і національної вільної конкуренції, а корупційних схем у сфері публічної господарсько-фінан-

сової діяльності. Характерними ознаками олігархічного капіталізму є:

- монополія політичної влади у вигляді консолідованого і напівконсолідованого авторитарного та гібридного режимів;

- домінування політичної олігархії, тобто соціальної групи, яка завдяки максимальному наближенню до верховної влади має необмежений доступ до фінансових і природних ресурсів та здійснює контроль над політико-правовими, правоохоронними й адміністративними структурами влади;

- зв'язок політики і бізнесу, який ґрунтується на тінювих механізмах співпраці та взаємній циркуляції політичної й економічної олігархій;

- органічний зв'язок політики й адміністративної діяльності, який передбачає формування адміністративного апарату політичною верхівкою за кланово-корупційними критеріями;

- цілковита залежність судової та правоохоронної діяльності від політичних структур, які в знак нагороди за обслуговування їхніх кланових інтересів надають їм право патронату над бізнесом та кримінальними структурами;

- органічний зв'язок між політикою та криміналітетом для виконання найбільш нелегальних та незаконних методів діяльності в інтересах політичної та економічної олігархій;

- розгалужена система нелегального підкупу різних категорій населення з боку олігархії (так званих тітушок) для виконання різноманітних замовлень кримінального та аморального спрямування з метою захисту їхніх інтересів;

- розгалужена система легального підкупу категорій населення з боку олігархії у вигляді соціальних пільг, отримання звань і нагород (академік, народний артист, заслужений діяч науки і техніки, Герой України);

- митно-податкові, бюджетно-дотаційні, кредитні, цінні преференції як інструменти збагачення олігархії, а також контроль над державними монополіями;

- олігархічна економічна структура, що функціонує у вигляді багатоярусного і багатогалузевого холдингу, в якому управління пакетом акцій здійснює фінансова корпорація і характеризується антагонізмом інтересів між виробничими та фінансовими секторами, загальнокорпоративним менеджментом та менеджментом окремих підприємств.

Олігархічний капіталізм призводить не тільки до економічного занепаду, але й моральної й інтелектуальної деградації суспільства. Найпотворніші форми він набуває у вигляді напівконсолідованого або консолідованого авторитаризму, де спостерігається найвищий ступінь монополізації влади і власності, що спричинює найвищий рівень “розквіту” корупції.

4. Проблеми постолігархічного транзиту в Україні

Щоб здійснити успішний постолігархічний транзит у післяреволюційний період, необхідно в найбільш короткі терміни радикально перебудувати всі інститути державно-суспільного ладу відповідно до найбільш ефективних моделей країн, які

успішно здійснили посткомуністичну трансформацію. Програма-мінімум повинна включати: ефективну економічну антикризову політику; зміну політичних еліт шляхом президентських і парламентських виборів у межах запровадження нової моделі виборчої системи і конкурентних правил виборчого процесу; реформу правоохоронної системи та публічної служби; радикальне кадрове оновлення всіх інститутів державної влади шляхом люстрації, переатестації й запровадження конкурентного механізму публічного відбору та призначення посадових осіб. Цю програму доцільно реалізувати до ухвалення нової редакції конституції.

Програма-максимум передбачатиме ухвалення нової редакції конституції, яка повинна закріпити новий порядок формування уряду, розширення права громадськості через інститут прямої демократії, нову модель органів регіонального і місцевого самоврядування у межах децентралізації та справедливу судову систему.

Серед названих напрямків трансформації невідкладною є стратегія ефективної антикризової політики, оскільки вона має забезпечити фінансову стабільність як основу подальших реформ і віри народу в їх успішне здійснення. Основні антикризові пріоритети політики уряду після повалення диктатури В. Януковича відобразилися в урядовій програмі від 27 лютого 2014 р. і плані дій “Відновлення України” від 26 вересня 2014 р. [5; 13].

Їхня суть зводилася до подолання кризи в економіці, пов'язаної з великим дефіцитом бюджету і платіжного балансу, успадкованого від попереднього режиму та спричиненого російською анексією Криму і війною на Донбасі. Уряд намагався різко зменшити державні витрати за рахунок скорочення державного апарату, пільг і привілеїв для політиків і чиновників, субсидій для енергетичного сектора, а також збільшення податкового тиску на бізнес. Однак урядові дії протягом 9 місяців виявилися недостатніми для забезпечення фінансової стабілізації, оскільки КМУ зволікав із проведенням системних радикальних реформ. На цю особливість вказували такі відомі постаті економічної науки, як К. Бендукідзе, О. Гаврилишин, О. Аслунд [2; 4; 7].

Здебільшого безуспішні дії уряду щодо реформ пояснювалися старим реакційним складом парламенту, який ніби свідомо гальмував усі реформаторські урядові пропозиції. В цей час поширилася думка, що зміна політичних еліт відбудеться під час президентських та парламентських виборів. Така зміна могла би стати успішною при наявності нової політичної сили, сформованої на базі активістів Майдану, і при радикальній зміні виборчих інститутів. Проте колишня опозиційна еліта, яка після перемоги Революції гідності стала правлячою, була помічена в збереженні “старих” виборчих правил гри, оскільки вона сформувалася в системі олігархату і виражала інтереси певних олігархічних кланів. До того ж, значно знизилася громадська активність у зв'язку з війною на Донбасі. Тому не вдалося запровадити такі демократичні виборчі інститути, як пропорційна система з відкритими регіональними списками, ефективний державний та громадський контроль над фінансами

партій та виборчих фондів, заборона на політичну рекламу в ЗМІ (телебачення і радіомовлення); обов'язкові політичні дебати, а також використання вже ухваленого до виборів антикорупційного та люстраційного законодавства. Очікувана ротація еліт відбулася лише частково (за експертними оцінками на 10-15 %). Йдеться не про нові обличчя, а про людей, “невкорінених” в олігархічну систему. Після парламентських виборів новий уряд сформувався на базі 5 партій, що задекларували себе як проєвропейські реформаторські сили. Основні стратегічні пріоритети діяльності коаліції були сформульовані у коаліційній угоді та програмі урядової діяльності. Ряд важливих антикризових заходів було відображено у змінах до Бюджетного та Податкового кодексів [8; 9]. Заслужують на увагу перш за все ті заходи, які стосуються послаблення ресурсних позицій олігархії та бюрократичної верхівки. До них можна віднести: підвищення рентного податку на надра (особливо суб'єктів господарської діяльності, які працюють за спільними з державою договорами); запровадження податку на житлову і комерційну нерухомість із заставою 2 % від мінімальної заробітної плати (за винятком тих власників, які мають квартиру більше 60 м², будинок більше 120 м² і декілька об'єктів нерухомості більше 180 м²); збільшення податку на пасивні доходи від 15 до 20 % (за винятком дивідендів для фізичних осіб, які сплачують податок на прибуток); запровадження податку на дорогі автомобілі, об'єм двигуна яких перевищує 3 кубічних літри; запровадження податкового компромісу, згідно з яким суб'єкти господарської діяльності, які оприлюднили свої боргові зобов'язання щодо невивиплати податку на прибуток і ПДВ і сплатили 5 % від цієї суми, звільняються від юридичної відповідальності; скасування багатьох соціальних пільг, зокрема транспортних, на придбання шкільних підручників, шкільних автобусів і т.д.; встановлення податку зі ставкою 15 відсотків на спеціальні пенсії, які перевищують 3 мінімальні зарплати; в межах децентралізації фінансових повноважень місцеві бюджети отримують 10 % податку на прибуток, 100 % державного мита за надання адміністративних послуг, 80 % екологічного податку, 25 % податку на надра, податок на майно, єдиний податок, податок на автомобілі, місцеві збори.

Безумовно, що дані зміни є важливим кроком на шляху скорочення дефіциту державного бюджету, забезпечення певного рівня макроекономічної стабільності. Однак його слід вважати неповним з точки зору глибокого підризу основ олігархічного ладу. Йдеться про те, що треба радикально скасувати всі привілеї і пільги для політиків, працівників правової та правоохоронної систем та адміністративного управління. У цьому плані доцільно визначити верхню межу зарплат для найвищих посадових осіб держави як постійний принцип оплати праці у державному секторі, а не вимушений захід (вона не повинна перевищувати мінімальну зарплату не більше ніж у 10 раз). Це поставить у залежність підвищення зарплат для управлінців вищого державного рівня від зростання зарплат у суспільстві і державному секторі й буде стимулювати управлінську ефективність. Відповідно до

рівня зарплати необхідно переглянути всі спеціальні пенсії для колишніх і чинних посадовців на рівні не більше 60 відсотків від зарплати (можливе також оподаткування цих пенсій ставкою від 15 до 50 відсотків). Подібний захід відновить соціальну справедливість у суспільстві, оскільки так звані спеціальні пенсії є грубим порушенням конституційного принципу рівності громадян перед законом (адже конституція не передбачає спеціальних привілеїв для окремих соціальних груп, як це мало місце у феодалному суспільстві). І тому посилення на незворотність закону щодо спеціальних пільг не має конституційних підстав (як це стверджує КСУ). Зарплати і пенсії для наступних посадовців відповідно до нового законодавства, яке регулює цю сферу, повинні нараховуватися на загальних підставах.

Важливим є також скорочення витрат на соціальну сферу, пов'язану з наявністю величезної категорії пільг (приблизно 380) за рахунок їх впорядкованості та монетизації. Треба чітко встановити законодавчі критерії малозабезпечуваності, враховуючи сукупний дохід та майновий стан, і на цій основі розробити механізм надання адресної допомоги.

З точки зору демонтажу олігархату необхідно повністю ліквідувати всі преференції: податкові, кредитні, митні, ціннові та у сфері субсидування. Саме такий механізм нанесе потужний удар по системі монополізації та протекціонізму, що є основою олігархату. Жорсткі антимонопольні заходи в цьому сенсі можуть послужити лише додатковим інструментом для сприяння вільній конкуренції.

Виходячи з того, що величезні статки як олігархів, так і верхівки бюрократичного апарату нажиті за рахунок нещадної експлуатації суспільства, необхідно нарешті відновити справедливість у цьому питанні з допомогою цивілізованих методів. До таких методів слід віднести законодавство про реприватизацію, амністію офшорного капіталу та прогресивне оподаткування споживання, в першу чергу нерухомості та землі. Що стосується оподаткування нерухомості, передбаченого чинним Податковим кодексом, то воно є недостатнім. Базою оподаткування повинна стати ринкова вартість метра квадратного житла та землі, і податкові ставки повинні коливатися від 0,4 до 4 відсотків їх ринкової вартості. Такі заходи дозволять не тільки значно збільшити дохідні частини державних та муніципальних бюджетів, але й масштабно скоротити глибоку соціальну прірву між "соціальними верхами" і "соціальними низами". Що стосується оподаткування комерційної нерухомості, то тут недоцільно робити певні винятки.

Правоохоронна система, яка породжена більшовицькою революцією, повинна бути ліквідована українською революцією Майдану. Така система від більшовицьких часів по сьогоднішній день здебільшого виконувала не правоохоронні функції, а карально-репресивні по відношенню до свого народу. До цього треба додати, що за часів державної незалежності України карально-репресивні функції правоохоронної системи були значно доповнені функціями корупційними. Реформа такої системи повинна передбачати в першу чергу децентралізацію функцій МВС і прокуратури, ліквідацію їх

структурних підрозділів, неадекватних їх сучасному статусу, демілітаризацію багатьох посад і повну люстрацію всієї управлінської верхівки. Законодавство про люстрацію (очищення через жертвоприношення) має виходити з основного принципу, що посади, звання управлінської верхівки, як правило, здобуті корупційним шляхом і не відповідають сучасним стандартам вільного світу. З цією метою люстрація повинна ґрунтуватися на таких критеріях: майновий – перевірка на предмет відповідності розміру майна доходам; моральний – позиція щодо виконання чи невиконання репресивних заходів авторитарних політичних режимів. Професійні критерії мають передбачати перевірку кадрів на предмет їх відповідності новим інституційним стандартам шляхом комп'ютерного тестування в режимі онлайн. Вони повинні застосовуватися в межах переатестації, підбору та призначення кадрів.

Отже, політик чи чиновник, які нажили великі статки, не мають належної професійної підготовки, заповзято виконували накази авторитарної влади та хиталися разом із "генеральною лінією" панівних олігархічних кланів, повинні бути позбавлені права і надалі виконувати свої функції.

Що стосується виконання програми-максимум, то в найбільш оптимальному плані конституція мала б бути ухваленою конституантою. Але на сьогодні, в силу російської агресії, цей сценарій видається маловірогідним. Тому внесення конституційних змін у межах чинної конституції виглядає більш реальним. Конституційні зміни повинні торкнутися закріплення такої інституційної системи, яка зможе бути найбільш демократичною й ефективною на сучасному етапі. Це в першу чергу стосується закріплення: порядку ухвалення нової редакції конституції конституантою; парламентської республіки як форми державного правління; інститутів прямої демократії, що мають розширити права народу як суверена.

Виходячи із того, що в даній ситуації складно буде реалізувати найбільш демократичний спосіб ухвалення конституції, таку можливість треба законодавчо закріпити для подальшого вдосконалення конституційного процесу. Щодо форми правління, то більшість політиків і громадян схиляються до парламентсько-президентської форми. На мою думку і як показує досвід посттоталітарних країн (у тому числі і посткомуністичних) з точки зору ліквідації старої інституційної бази найбільш ефективною формою є парламентська республіка.

На підтвердження своєї думки наводжу такі аргументи: парламентська республіка забезпечує: більш високий рівень економічної трансформації (Естонія, Словенія, Угорщина, Чехія); збалансування повноважень (арбітражних, управлінських і контрольних) між главою держави, прем'єр-міністром і парламентською опозицією; гармонізацію національних і регіональних інтересів, політичних та громадських інтересів та вдосконалення законодавчого процесу через механізм погоджувальних процедур; уникнення соціальної напруги та фінансових витрат через прямі вибори глави держави у слабкоформованому громадянському суспільстві.

Надання народу ефективних механізмів впливу на процес прийняття політичних рішень повинно бути закріплене в основному законі та законодав-

чих актах. Відповідно до світової практики країн, які мають розвинену політичну демократію, такими механізмами є інститути прямої демократії у вигляді конституційної народної ініціативи, законодавчої ініціативи, законодавчого та конституційного референдумів, законодавчого вето, конституанти для ухвалення нової конституції, припинення повноважень представницьких органів і вищих посадових осіб місцевого самоврядування шляхом місцевих референдумів.

Вибори до місцевих органів влади у післяконституційний період повинні відбуватися в межах нового законодавства, яке не тільки закріпить найбільш демократичну модель виборчої системи, але і найбільш прозорий механізм контролю над виборчим процесом загалом, особливо його фінансової складової.

5. Висновки

Країни, які не успішно здійснили посткомуністичний транзит, опинилися у зоні олігархічного або державного капіталізму. Джерелами встановлення олігархічного капіталізму є часткові реформи у вигляді обмеженої макроекономічної стабілізації, лібералізації та інсайдерської приватизації. Внаслідок таких реформ політико-соціальні групи, які перебували при владі, зуміли сконцентрувати в своїх руках владу та власність, а більша частина населення опинилася в злиденному становищі. Олігархічний капіталізм ґрунтується на монополії політичної влади в межах консолідованого, напівконсолідованого, авторитарних та гібридного режимів. Він передбачає приватизацію політико-владних функцій на основі зрощення політики та бізнесу, адміністративної діяльності, судової та правоохоронної діяльності й криміналітету. Постолігархічний транзит можливий лише після ліквідації політичної монополії у вигляді консолідованого або напівконсолідованого авторитаризму внаслідок народної революції. У післяреволюційний період необхідні радикальна перебудова всіх суспільних інститутів (у першу чергу політико-правових) і радикальне оновлення еліт шляхом вільних, чесних і прозорих виборів та люстрацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асемоглу Д. Інститути как фундаментальная причина долгосрочного экономического роста / Асемоглу Д., С. Джонсон, Дж. Робинсон. – Институт приватизации и менеджмента. – 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.research.by/webroot/delivery/files/ecowest/2006n1r01.pdf>
2. Аслунд А. Ваши политики застряли в уставшей картине мира / А. Аслунд // Ліга інформ бюро. – 21.11.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.liga.net/opinion/211471_anders-oslund-vashipolitiki-zastryali-v-ustarevshey-kartine-mira.htm
3. Бальцерович Л. Навстречу ограниченному государству / Л. Бальцерович; [пер. с англ.]. – М. : Новое издательство, 2007. – 92 с.

4. Бендукідзе К. Якщо не проводити реформи, країни не буде. Бездіяльність дорівнює смерті / К. Бендукідзе // Українська правда. – 30 травня 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/articles/2014/05/29/7027364/view_comments/?attempt=1.

5. Відновлення України. План дій. – 26 вересня 2014. / КМУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///D:/!!!DOWNLOADS/presentation%20\(9\).pdf](file:///D:/!!!DOWNLOADS/presentation%20(9).pdf).

6. Гаврилишин О. Капіталізм для всіх чи для обраних / О. Гаврилишин. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 382 с.

7. Гаврилишин О. Передусім потрібно провести дерегуляцію бізнесу / О. Гаврилишин / Тиждень. – 9 жовтня 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Economics/120449>.

8. Закон України “Про внесення змін до Бюджетного кодексу України” // Відомості Верховної Ради України, 28.12. 2014 р., № 50-51, ст. 572 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/79-19>.

9. Закон України “Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/Article.aspx?id=370432>.

10. Лановий В. Олігархічну модель потрібно трансформувати у вільний ринок / В. Лановий // Тиждень, 24 січня 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Economics/69981>.

11. Норгаард О. Економічні інституції та демократична реформа. Порівняльний аналіз посткомуністичних країн / Норгаард О.; [пер. з англ. М. Козуба та А. Галушки]. – К. : Ніка-Центр, 2007. – 424 с.

12. Норт Д. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества / Норт Д., Уоллис Д., Вайнгаст Д.; [пер. с англ. Д. Узланера, М. Маркова, Д. Раскова, А. Расковой]. – М. : Издательство Института Гайдара. – 2011. – 479 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bib.convdocs.org/docs/32/31761/conv_1/file1.pdf.

13. Програма діяльності КМУ від 11.12.14 / Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247809587&cat_id=246711250.

14. Фісун О. А. Динаміка демократичних переходів: транзитологічна інтерпретація / О. А. Фісун [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://referatu.net.ua/newreferats/207/183335>.

15. Barnes A. Cognitive Theft: Context and Choice in the Hungarian, Czech and Russian transformations 1989-2000 / A. Barnes // East European and Societies. – № 3. – 533-65 pp.

16. Hellman J. Winners take all: The politics of partial Reform in Post-communist Transitions / J. Hellman // World Politics, 1998. – № 50(2). – 203-234 pp.

17. Svejnar J. “Transition economies performance and Challenges” / J. Svejnar // Journal of Economic Perspectives. – Vol 16, no. 2.